ДАВНЯ, СЕРЕДНЬОВІЧНА ТА МОДЕРНА ІСТОРІЯ ПОДІЛЛЯ

Тарас Репінський

ЖИТЛОБУДІВНИЦТВО КУЛЬТУРНОГО КОМПЛЕКСУ КУКУТЕНЬ-ТРИПІЛЛЯ ЕТАПУ ВІ ЗА МАТЕРІАЛАМИ З ПОСЕЛЕНЬ БОРИСІВСЬКОГО ТИПУ

Анотація. *У статті висвітлено результати археологічних досліджень жител борисівського типу етапу ВІ Культурного комплексу Кукутень-Трипілля. Здійснено інтерпретацію їх внутрішніх інтер'єрів. Зроблено порівняльний аналіз із аналогічними та хронологічно пізнішими житлами цього періоду.*

Ключові слова: *Культурний комплекс Кукутень-Трипілля, етап ВІ, борисівський тип, житлобудівництво.*

Taras Repinskyi

HOUSE-BUILDING OF THE CUCUTENI–TRYPILLIA CULTURAL COMPLEX OF THE BORYSIVKA TYPE, STAGE BI, BASED ON MATERIALS FROM THE SETTLEMENTS OF BORYSIVKA TYPE

Abstract. *The article presents the results of archaeological research on dwellings of the Borysivka type of stage BI of the Cucuteni–Trypillia Cultural Complex. Their interior layouts are interpreted. A comparative analysis is carried out with similar dwellings and those dating to later chronological periods.*

Keywords: *Cucuteni–Trypillia cultural complex, stage BI, borysivka type, housing.*

Чи не найбільш актуальним питанням на сьогоднішній день є домобудівництво у населення Культурного комплексу Кукутень-Трипілля (далі ККК-Т). Багато дослідників приділяло увагу його реконструкції (Черниш К. К. , 1973; Цибесков 1975; Цвек О. В. , 1976; Бурдо Н. Б. 1981; Корвін-Піотровський О. Г. 1993; Жураковський Б. С. 2002; Рудь В. С. , 2018; Черновол Д. К. 2019 та ін.). Всі дослідження базувалися на вивченні залишків жител різних пам'яток, як хронологічно, так і територіально. На поселеннях борисівського типу вдалося виявити і дослідити 10 напівземлянок.

В 1972 р. П. І. Хавлюком на поселенні Уланівка досліджено три напівземлянки. Загальна площа розкопів 250 кв. м. Житло № 1 – напівземлянка орієнтована по лінії схід-захід. Розкопана лише частина, розміром 5,30х4,20 м, глибиною 1,40 м. У житлі виявлено залишки печі чи вогнища, які перекривалися уламками стін і стелі. На деяких з них збереглося орнаментування у вигляді ліній виконаних вохрою. На земляній долівці зафіксовано тинькування білою глиною, завтовшки 2-3 см. Житло № 2 – напівземлянка розміром 4х6 м, глибиною 0,60 м. Південно-східна його частина зруйнована кар'єром. У північній частині прослідковано вогнище обкладене перепаленим камінням і фрагментами глиняної обмазки. По краях житла зафіксовано фрагменти обмазки від стін і стелі. Долівка збереглася у вигляді тонкого шару глини. Житло № 3 – овальна напівземлянка розміром 6х12,5 м та глибиною 0,4 м. В північно-східній частині глибина досягала 0,7 м. В цій же

частині знайдено залишки вогнища, скупчення глиняної обмазки, перепаленого каміння, кісток тварин, шматків деревного вугілля, попелу. В центрі житла виявлено мідні предмети: браслет з розплесканими кінцями і спіральна пронизка [8, арк. 21-22].

В наступному році П. І. Хавлюком проведено охоронні розкопки біля сіл Сорока та Борисівка. На пам'ятці Сорока виявлено і досліджено два житла. Перше – напівземлянка овальної форми, площею 3х2 м, глибиною 0,5 м. В житловій ямі знайдено шматки обмазки, фрагменти канельованої та грубостінної кераміки із заглибленим орнаментом. Друге – землянка глибиною 0,80 м, шириною 3,0 м. В зрізі берега простежено лише її частину довжиною 1,60 м. На долівці житла знаходився шар попелу товщиною 0,05 м. У землянці виявлено кераміку з канельованим і заглибленим орнаментом. Знаряддя праці представлені кількома крем'яними відщепами, шкребачками і попсованими кам'яними мотиками з вулканічної туфолави [9, арк. 29].

На еталонній пам'ятці Борисівка досліджено різні за ступенем збереженості напівземлянки. Перше житло частково збереглося, його розміри 3х2,40 м, глибина 0,70 м. Посередині виявлено круглу яму діаметром 0,60 м, яка заповнена попелом, кістками та мушлями річкових молюсків. Її краї викладені камінням та мають сліди нагріву. Знайдено кераміку з канельованим і заглибленим орнаментом. Друге житло – це рештки напівземлянки овальної форми розміром 3,40х7,20 м і глибиною 0,40 м. Зафіксована житлова яма заповнена обмазкою з відбитками жердин, яма вогнища обкладена камінням. Всередині знайдено кістки тварин, крем'яні шкребки та ножевидні пластини, а також фрагменти кераміки з канельованим і заглибленим орнаментом. Третє житло – це житлова яма овальної форми розмірами 6,6х3,6 м. На долівці простежено дві господарські ями, заповнені попелом і керамікою. Четверте житло – напівземлянка овальної форми, заглиблена приблизно на 0,30 м від рівня давньої поверхні. Її розміри – 6х3,25 м. Усередині виявлено дві ями: перша мала господарське призначення, а друга, обкладена камінням по краях, виконувала роль печі. П'яте житло – овальної форми, розміром 8х4,40 м, орієнтоване з сходу на захід. Площа 46 кв. м. Споруда заглиблена в материк на 0,20 м. На долівці, як і в попередній, знайдено дві ями. Фрагменти кераміки здебільшого лежали вздовж стін [9, арк. 30-32].

В 1978 р. І. І. Заєць дослідив поселення Ладижин І. Виявлено одну напівземлянку прямокутної форми розміром 7х5 м, загальною площею 35 кв. м, глибиною 0,3 м. Прослідковано два шари залягання глини. Верхній шар – фрагменти сильно перепаленої глиняної обмазки, яка певно впала з надземної частини житла. На багатьох фрагментах є відбитки плах і лози. Нижній шар обмазки червоного кольору з домішкою рослин. На внутрішній стороні обмазки присутні відбитки дерев. В південній частині досліджено залишки вогнища із великим скупченням кераміки. В північній частині житла знайдено in situ каміння великого розміру, які служили в якості підпорок стовпів житла. Відстань між камінням становить 5 м [6, арк. 2-4].

Аналогічні житла досліджені і на інших пам'ятках борисівської типу, які розташовувалися в Побужжі і Подністров'ї. В 1927 р. Т. М. Мовчанівським на пам'ятці Плисків–Чернявка прослідковано залишки житла. Виявлено підлогу розмірами 3,10х2,50 м. Там розміщувалися знаряддя праці і кераміка. Поруч у

другому розкопі на відстані 5 м знаходилася господарська яма. У третьому розкопі на глибині 0,25 м виявлено «вибракування» з уламків граніту. В центрі якого знаходилося два підвищення овальної форми з випаленої глини розмірами 0,38х0,53 та 0,59х0,48 м і товщиною до 2-3 см [7, с. 82].

Черниш К. К. опублікувала детальний опис жител біля с. Печера. Дослідниця встановила два послідовних етапи забудови цієї пам'ятки. Житло періоду ВІ представлено однією напівземлянкою неправильної овальної форми, довжиною 3,7 м, шириною 3 м та глибиною від стародавнього горизонту 0,5 м. Через невелику глибину авторка припускає існування плетених стін, які обмазувалися глиною. Досліджено рештки слідів від стовпів, які підтримували дах. У східній частині на підлозі виявлено яму для вогнища діаметром 1 м, заповнену золою і вугіллям [10, с. 167].

В 2002 р. С. В. Діденком поблизу с. Долиняни під час проведення рятівних розкопок досліджено овальне напівзаглиблене житло, в якому простежено два горизонти [2, с. 154-155]. Воно мало близьку до овальної форму, довжину – 4,5 м, ширину 3,5 м, глибину від сучасної поверхні 1,1 м. Під північною стінкою і в південній частині житла зафіксовано стовпові ями 28х23 і 30х27 см. В північній частині на дні споруди глибиною 0,9 м від сучасної поверхні виявлено залишки вогнища 1,1х0,8 м, яке заповнене фрагментами кераміки і знаряддями праці. Також, в конструкції вогнища знайдено два обпалені уламки вапняка зі слідами підтесування. Вогнище засипане і пошкоджене стовповою ямою. Другий горизонт залягав на глибині 0,6-0,8 м від сучасної поверхні. Зафіксовано залишки вогнища овальної форми розміром 1,04х0,9 м. Навколо вогнища спостерігається найбільше скупчення фрагментів кераміки і знарядь праці. Господарська яма врізана у східну стінку житла, округлої форми розмірами 0,95х0,9 м, глибиною 1,1 м від сучасної поверхні. Вона заповнена фрагментами кераміки, глиняною обмазкою, знаряддями праці і уламками каменя – вапняка [1, арк. 15-20].

Аналогічні елементні традиції домобудівництва можна прослідкувати і на сусідніх поселеннях. На пам'ятці Зарубинці досліджено прямокутне житло 6х4 м, яке мало глинобитну наземну конструкцію із заглибленою частиною. Біля стін споруди виявлено глинобитне підвищення [13, с. 164]. На пізнішому, по хронології, поселенні Біликівці (ВІ-ІІ) розкопано житло неправильної овальної форми розміром 4,6х2,55 м, яке заглиблене в суглинок на 0,8 м. У східній частині розміщувалася піч купольного типу, розміром 1,4х1,6 м. Між піччю і стінкою розташоване глиняне підвищення, розміри якого не вдалося встановити [5, с. 1-10]. Схожа споруда досліджена і на поселенні Цвіжин. Вона мала округлу форму, діаметром до 6 м і глибиною 0,8 м. Загальна житлова площа має 36 кв. м. У північно-східній частині виявлено піч, розміром 1,4х1,3 м. В південній частині біля печі знаходилося підвищення, довжиною 60 см, шириною 40 см, висотою 15 см [4, арк. 7-8].

Елементи інтер'єру господарського і побутового призначення спробував реконструювати дослідник Б. С. Жураковський. Так, з поселення Борисівка в п'ятому житлі одна із ям перекривалася плахами, які мали на меті збереження продуктів харчування. Піч «шахтного типу» була розміщена в західній частині житла та мала стінки обкладені камінням (гранітом, вулканічним туфом). В золі знайдено керамічні хлібці діаметром 4-6 см. Між стіною і пічкою прослідковано

лавкоподібне підвищення. Також у південній стіні знаходилися сходи. Поряд із житлом розміщувалася господарська яма грушоподібної форми, заповнена кістками і невеликими скупченнями обвугленої пшениці. Щодо жител на поселені Уланівка, то Б. С. Жураковський реконструював житла № 1 і № 3. Так, споруда № 3 мала п'ятикутну форму із заокругленими кутами. Вона була поділена на дві камери з обмазаною глиною перегородкою товщиною 25 см. В центрі житла розташовувалася піч, яка заглиблювалася в долівку на 25 см. Житло № 1 мало овальну форму і заглиблювалося на 50-70 см. Піч знаходилася в південно-західній частині. Особливістю її було те, що черінь була на рівні з підлогою. Долівка вкрита попелом [3, с. 66-67].

У своїх дослідженнях Д. К. Черновол запропонував розділити інтер'єр в будівлях на два варіанти. Перший варіант – без інтер'єру, другий – з інтер'єром [11, с. 122]. Враховуючи складність розуміння розміщення елементів інтер'єру в житлах за опублікованими даними, їх більшість можна віднести до другого варіанту. А саме це житла № 1, 2, 4, 5 з Борисівки, житла № 1, 2, 3 з Уланівки, по одному житлу з Печери, Ладижина І. До першого варіанту можна віднести житла № 1, 2 з Сороки, по одному житлу з Плисків-Чернявки, Долинян. На сьогоднішній день залишається не зрозумілим наявність у житлових спорудах відкритих вогнищ чи фрагментів черенів від печей [12, с. 80-81].

Отже, пам'ятки етапу BI ККК-Т борисівської типу характеризуються наявністю жител напівземлянкового типу, які були заглиблені в материк і, ймовірно, мали наземну надбудову. Поруч із такими житлами зазвичай розташовувалися господарські ями, які, можливо, використовувалися для зберігання запасів або виконання різних господарських функцій. Подібне поєднання житлових і господарських об'єктів свідчить про раціональну організацію побутового простору. У межах самих жител простежуються окремі деталі інтер'єрів. Це спеціально облаштовані заглиблення, які інтерпретуються як місця для вогнищ або печей. Цікавим є також факт, зафіксований на поселенні Ладижин І, де виявлено кам'яні підпорки для стовпів житла. Такі конструктивні елементи свідчать про використання каркасної системи при зведенні споруд і можуть вказувати на певний рівень будівельних навичок тогочасного населення. Таким чином, сукупність археологічних даних дозволяє частково відтворити особливості житлового будівництва населення борисівської типу, хоча багато аспектів і надалі залишаються дискусійними та потребують подальшого вивчення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Діденко С.В. Звіт про археологічні розвідки в Мурованокуриловецькому районі Вінницької області у 2002 р. *Науковий архів ІА НАНУ*. Ф. 27518. Спр. 2002/172. 96 арк.

2. Діденко С.В., Якубенко О.О. Долиняни. *Енциклопедія Трипільської цивілізації* / гол. ред. М. Ю. Відейко. Київ, 2004. Т. 2. С. 154-155.

3. Жураковський Б.С. Господарство і зв'язки трипільських племен Поділля: навч. посіб. Рівне: ПОЛІГРАФ, 2002. 115 с.

4. Заец И.И. Научный отчет о работе археологической экспедиции Винницкого краеведческого музея на 1975 год. Вінниця, 1975. *Науковий архів ІА НАНУ*. Ф. 7884. Спр. 1975/129. 18 арк.

5. Заец И.И. Научный отчет о работе археологической экспедиции Винницкого краеведческого музея на 1976 год. Вінниця, 1976. *Науковий архів ІА НАНУ*. Ф. 8083. Спр. 1976/65. 10 арк.
6. Заец И.И. Научный отчет о работе археологической экспедиции Винницкого государственного педагогического института им. Островского и Винницкого краеведческого музея за 1978 год. *Науковий архів ІА НАНУ*. Ф. 8642. Спр. 1978/55. 9 арк.
7. Радієвська Т.М. Поселення доби міді-раннього заліза поблизу сс. Плисків та Чернявка Вінницької області. *Археологія*. Київ, 1989. № 4. С. 82-91.
8. Хавлюк П.І. Науковий звіт про розкопки археологічних пам'яток на території Південного Побужжя 1972 рік. *Науковий архів ІА НАНУ*. Ф. 6249. Спр. 1972/78. 33 арк.
9. Хавлюк П.І. Науковий звіт про дослідження археологічних пам'яток на території Південного Побужжя в 1973 р. *Науковий архів ІА НАНУ*. Ф. 6708. Спр. 1973/82. 36 арк.
10. Черниш Е.К. Многослойный памятник у с. Печори на Южном Буге. *Археологический сборник Государственного Эрмитажа*. Ленинград, 1959. Вып. 1. С. 166-206.
11. Черновол Д.К. Інтер'єр будівель трипільської культури: дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2019. 347 с.
12. Черновол Д.К., Желага Д.І., Радомський І.С. Порівняння пам'яток Раннього Трипілля та Трипілля ВІ: площадки, кераміка, кремінь. *Систематизація неолітичних і енеолітичних матеріалів Південно-Східної та Центральної Європи. Збірка наукових праць на пошану Сергія Рижова.* Київ, 2021. С. 79-126.
13. Цвек Е.В. Трипольские поселения Буго-Днепровского междуречья (к вопросу о восточном ареале культуры Кукутени-Триполье). *Первобытная археология: поиски и находки*. Киев, 1980. С. 163-185.

Володимир Волощук

МЕТОД ГЕОМАГНІТНОЇ РОЗВІДКИ У ДОСЛІДЖЕННЯХ СХІДНОПОДІЛЬСЬКОЇ АРХЕОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕДИЦІЇ ІНСТИТУТУ АРХЕОЛОГІЇ НАН УКРАЇНИ НА ТЕРИТОРІЇ ВІННИЧЧИНИ (2014-2021 РР.)

Анотація. *У статті висвітлено результати досліджень Східноподільської археологічної експедиції ІА НАНУ з використанням методу геомагнітної розвідки на території Вінницької області у 2014-2021 рр. Головним об'єктом дослідження виступили поселення Культурного комплексу Кукутень-Трипілля.*

Ключові слова. *Геомагнітна розвідка, Східноподільська археологічна експедиція, поселення Культурного комплексу Кукутень-Трипілля В. Рудь.*

Volodymyr Voloshchuk

THE GEOMAGNETIC SURVEY METHOD IN THE RESEARCH CONDUCTED BY THE EASTERN PODILLIA ARCHAEOLOGICAL EXPEDITION OF THE INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE IN THE VINNYTSIA REGION REGION (2014–2021)

Abstract*. This article presents the results of research carried out by the Eastern Podillia Archaeological Expedition of the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine, using geomagnetic survey methods in*